

٩١٢١٧

دانشکده اقتصاد، مدیریت و علوم اجتماعی

پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته جمعیت شناسی

بررسی آرمان گرایی توسعه‌ای و عوامل جمعیت شناختی مرتبط با
گرایش جوانان به مهاجرت بین‌المللی: مطالعه موردی جوانان ۱۸-۳۰
ساله شهرهای شیراز و ارسنجان

توسط:

زکویه شرفی

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر علی اصغر مقدس

۱۳۸۷ / ۲ / ۳۰

اردیبهشت ۱۳۸۷

۹۸۲۱۶

به نام خدا

بررسی آرمان گرایی توسعه‌ای و عوامل جمعیت شناختی مرتبط با گرایش
جوانان به مهاجرت بین‌المللی: مطالعه موردی جوانان ۱۸-۳۰ ساله شهرهای شیراز و ارسنجان

به وسیله‌ی:

زکيه شرفی

پایان نامه

ارائه شده به تحصیلات تکمیلی دانشگاه به عنوان بخشی
از فعالیت‌های تحصیلی لازم برای اخذ درجه کارشناسی ارشد

در رشته‌ی:

جمعیت‌شناسی

از دانشگاه شیراز

شیراز

جمهوری اسلامی ایران

ارزیابی شده توسط کمیته پایان نامه با درجه: ..... بجا...

دکتر علی اصغر مقدس، استادیار بخش جامعه‌شناسی.....

دکتر عبدالعلی لهسایی زاده، استاد بخش جامعه‌شناسی.....

دکتر محمد تقی ایمان، دانشیار بخش جامعه‌شناسی.....

اردیبهشت ۱۳۸۷

تقدیم به:

آستان مقدس آن غایبی که
حضورش در نگاه باران تجلی می‌یابد و در عبور نور تعبیر می‌شود

و

تقدیم به :

پدر و مادر مهربان و دلسوزم که هرچه دارم مدیون زحمات آنهاست.

سپاسگزاری

سپاس حقیقی خدای را سزد که بشر را از ظلمات وهم به نور فهم هدایت نمود و علم و دانایی را مرتبه‌ای بس عظیم بخشید تا جایی که بزرگان فرموده‌اند: مدادالعلما افضل من الدماء الشهداء.

این پایان نامه در واقع نشان از پیمودن مسیری بس کوتاه از تلمذ در خدمت اساتید گرانقدر است. در این مسیر هر لحظه خود را مدیون الطاف پروردگار دانسته چرا که طرفه العینی مرا به خود وانگذاشت. بی شک محبت‌ها و فداکاری‌های انسان‌های بزرگی که در کسوت انبیاء راستین چراغ راه بشریت گشته‌اند، اثری بس شگرف در طی موفقیت آمیز این طریق داشته‌اند. اینک فرصتی پیش آمد تا از سر حق شناسی و سپاس، عمیق ترین مراتب تشکر خود را حضورشان اعلام کرده و از خدای متان سعادت و سربلندیشان را آرزو نمایم.

از ابتدا تا انجام این پژوهش، از رهنمودهای بی شائبه‌ی جناب آقای دکتر مقدس عزیز و مهربان که زحمت راهنمایی این پایان نامه را تقبل فرمودند برخوردار بوده‌ام، آنچه در این گزارش آمده است در حقیقت درسی است که در حضور ایشان آموخته‌ام، اگر چه در بیان مطلب به نحو احسن ادای دین نکرده‌ام لیکن آنچه قصور است از نگارنده‌ی سطور است و ملاحظاتی اگر باشد به واسطه درک علم است و کسب نور.

همچنین از استادان مشاور پایان نامه؛ جناب آقای دکتر لهسایی زاده که همیشه با سعه صدر و مهربانی فراوان بنده را به خدمت پذیرفته و جناب آقای دکتر ایمان که با دلسوزی زیاد کار اینجانب را همراهی می‌نمودند، صمیمانه سپاس گزارم. به همین منوال از (نماینده تحصیلات تکمیلی دانشگاه در کمیته پایان نامه) جناب آقای دکتر قطمیری سپاس‌گزاری می‌نمایم. عزت و سربلندی تمام این عزیزان را از خداوند متعال خواستارم. همچنین از صندوق جمعیت سازمان ملل در دانشگاه شیراز جهت حمایت مالی این رساله متشکرم.

در پایان لازم می‌دانم از پشتیبانی و حمایت دلسوزانه خانواده‌ام بخصوص پدر بزرگوار و مادر مهربانم، در طول دوران تحصیلم تشکر و قدردانی نمایم.

چکیده

بررسی آرمان گرایی توسعه ای و عوامل جمعیت شناختی مرتبط با گرایش به مهاجرت بین‌المللی مطالعه موردی جوانان ۱۸-۳۰ ساله شهرهای شیراز و ارسنجان.

به وسیله‌ی:

زکیه شرفی

جریان مهاجرت‌های بین‌المللی به دلایل مختلفی مثل فروریختن مواضع سیاسی در امر جابه‌جایی، توسعه سیستم‌های ارتباطی، ارزان تر شدن هزینه‌های حمل و نقل، نابرابری در سطح دستمزدها در کشورهای مختلف و نیاز به نیروی کار و ... براساس آمار و اطلاعات دقیق در حال افزایش است. مطالعه حاضر با استفاده از نظریه-های آرمان گرایی توسعه‌ای تورنتون، جاذبه و دافعه لی و جهانی شدن به بررسی رابطه آرمان گرایی توسعه‌ای و گرایش به مهاجرت ۷۷۰ نفر از جوانان ۱۸-۳۰ ساله شهرهای شیراز و ارسنجان پرداخته‌است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که هر چه میزان آرمان گرایی توسعه‌ای در بین افراد نمونه بیشتر باشد میزان گرایش به مهاجرت بین‌المللی بیشتر است. از بین عوامل جمعیت شناختی (سن، جنس، میزان تحصیلات، درآمد، استفاده از وسایل ارتباطی، وضعیت تأهل، نوع فعالیت، محل سکونت و شهرهای محل سکونت) با میزان گرایش به مهاجرت، تنها متغیرهای سن و محل سکونت و با میزان آرمان گرایی توسعه‌ای، متغیرهای سن و شهر محل سکونت رابطه معنادار نداشته‌اند. در تجزیه و تحلیل چند متغیره، متغیرهای نوع فعالیت، جنس، شهرهای محل سکونت، تحصیلات، وسایل ارتباطی و درآمد توانسته‌اند ۲۶ درصد از متغیر وابسته آرمان گرایی توسعه‌ای را تبیین نمایند و متغیرهای آرمان گرایی توسعه‌ای، نوع فعالیت، جنس، تحصیلات، وسایل ارتباطی و شهر محل سکونت، قادر به تبیین ۵۸ درصد از متغیر وابسته گرایش به مهاجرت بوده‌اند.

کلید واژه: آرمان گرایی توسعه ای، گرایش به مهاجرت های بین‌المللی، جوانان.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	فصل اول: کلیات
۱	۱-۱- پیش گفتار
۲	۲-۱- بیان مسأله
۴	۱-۲-۱- مهاجر کیست؟
۵	۲-۲-۱- مهاجرت چیست؟
۷	۳-۲-۱- مهاجرت و توسعه
۸	۴-۲-۱- تاریخچه مهاجرت‌های بین‌المللی و ارتباط آن با توسعه
۱۰	۵-۲-۱- روند مهاجرت‌های بین‌المللی در جهان و ایران
۱۱	۶-۲-۱- سه موج مهاجرت در ایران
۱۲	۳-۱- اهمیت موضوع
۱۳	۴-۱- اهداف پژوهش
۱۴	فصل دوم: پیشینه پژوهش
۱۴	۱-۲- مروری بر پژوهش‌های داخلی و خارجی
۱۴	۱-۱-۲- پژوهش‌های داخلی
۱۸	۲-۱-۲- پژوهش‌های خارجی
۲۶	۳-۱-۲- نقد پژوهش‌های پیشین
۲۷	فصل سوم: مبانی نظری
۲۷	۱-۳- نظریه‌های توسعه
۲۹	۱-۱-۳- دیدگاه‌های معاصرین
۲۹	۱-۱-۱-۳- دیدگاه نوسازی
۳۰	۱-۱-۱-۱-۳- راجرز
۳۰	۲-۱-۱-۱-۳- اینکلس و اسمیت
۳۱	۳-۱-۱-۱-۳- مک کلند

۳۱	۳-۱-۱-۱-۴- آبرهام
۳۱	۳-۱-۱-۲- دیدگاه وابستگی
۳۲	۳-۱-۱-۳- دیدگاه نظام جهانی
۳۲	۳-۱-۲- نظریه‌های متأخر
۳۳	۳-۲- نظریه‌های مهاجرت بین‌المللی
۳۳	۳-۲-۱- نظریه محرومیت نسبی
۳۴	۳-۲-۲- نظریه نظام جهانی
۳۴	۳-۲-۳- نظریه اقتصاد نئوکلاسیک
۳۵	۳-۲-۴- نظریه اقتصاد جدید مهاجرت
۳۷	۳-۲-۵- نظریه بازار دوگانه کار
۳۷	۳-۲-۶- نظریه جاذبه و دافعه اورت.اس.لی
۳۸	۳-۲-۷- نظریه جهانی شدن
۳۹	۳-۳- نظریه آرمان‌گرایی توسعه‌ای
۴۱	۳-۴- چارچوب نظری پژوهش
۴۴	۳-۵- قضیه‌های پژوهش
۴۴	۳-۶- فرضیه‌های پژوهش
۴۸	فصل چهارم: روش پژوهش
۴۸	۴-۱- روش
۴۹	۴-۲- جامعه آماری
۵۰	۴-۳- حجم نمونه
۵۰	۴-۴- شیوه نمونه‌گیری
۵۱	۴-۵- جمع‌آوری داده‌ها
۵۱	۴-۶- روایی و پایایی
۵۴	۴-۷- روش تجزیه و تحلیل
۵۵	۴-۸- تعریف متغیرها
۵۵	۴-۸-۱- تعریف نظری متغیرها
۵۷	۴-۸-۲- تعریف عملیاتی متغیرها
۵۹	فصل پنجم: یافته‌های پژوهش

۵۹	۱-۵- توصیف داده ها
۷۷	۲-۵- تحلیل داده ها
۱۰۱	فصل ششم: بحث و نتیجه گیری
۱۰۱	۱-۶- انطباق یافته‌های آماری با فرضیه‌های پژوهش
۱۰۸	۲-۶- بحث و نتیجه‌گیری
۱۱۰	۳-۶- محدودیت‌های پژوهش
۱۱۰	۴-۶- پیشنهادات
۱۱۲	منابع و مأخذ
۱۱۲	الف) منابع فارسی
۱۱۶	ب) منابع لاتین

فهرست جداول

صفحه	عنوان و شماره
۴۳	جدول ۳-۱- رتبه بندی نمونه‌ای از کشورها بر اساس شاخص توسعه انسانی ۲۰۰۶
۵۱	جدول ۴-۴-۱- تعداد حوزه‌ها و پرسشنامه‌های اختصاص یافته به هر منطقه شیراز بر اساس آمار مناطق شهری ۱۳۷۰-۱۳۶۵
۵۲	جدول ۴-۶-۱- آزمون بارتلت برای متغیر گرایش به مهاجرت
۵۳	جدول ۴-۶-۲- ماتریس عامل‌های چرخش یافته گرایش به مهاجرت
۵۴	جدول ۴-۶-۳- ضریب آلفای کرونباخ گرایش به مهاجرت و ابعاد آن
۵۹	جدول ۵-۱-۱- توزیع پاسخگویان برحسب میزان گرایش به مهاجرت
۵۹	جدول ۵-۱-۲- توزیع پاسخگویان برحسب میزان آرمان گرایی توسعه‌ای
۶۰	جدول ۵-۱-۳- توزیع پاسخگویان برحسب شهر محل سکونت فعلی و گرایش به مهاجرت
۶۰	جدول ۵-۱-۴- توزیع پاسخگویان برحسب نوع فعالیت و میزان گرایش به مهاجرت
۶۱	جدول ۵-۱-۵- توزیع پاسخگویان برحسب سن و میزان گرایش به مهاجرت
۶۲	جدول ۵-۱-۶- توزیع پاسخگویان برحسب استفاده از وسایل ارتباطی
۶۳	جدول ۵-۱-۷- توزیع افراد برحسب استفاده از وسایل ارتباطی و گرایش به مهاجرت
۶۳	جدول ۵-۱-۸- توزیع پاسخگویان بر حسب جنس و میزان گرایش به مهاجرت
۶۴	جدول ۵-۱-۹- توزیع پاسخگویان برحسب میزان درآمد و میزان گرایش به مهاجرت
۶۴	جدول ۵-۱-۱۰- توزیع پاسخگویان برحسب محل سکونت و میزان گرایش به مهاجرت
۶۵	جدول ۵-۱-۱۱- توزیع پاسخگویان برحسب وضعیت تأهل و میزان گرایش به مهاجرت
۶۶	جدول ۵-۱-۱۲- توزیع پاسخگویان برحسب آرمان گرایی و میزان گرایش به مهاجرت
۶۶	جدول ۵-۱-۱۳- توزیع پاسخگویان برحسب تحصیلات و گرایش به مهاجرت
۶۷	جدول ۵-۱-۱۴- توزیع افراد برحسب محل سکونت تا ۶ سالگی و گرایش به مهاجرت
۶۸	جدول ۵-۱-۱۵- توزیع پاسخگویان برحسب جنس و نمره آرمان گرایی
۶۸	جدول ۵-۱-۱۶- توزیع پاسخگویان برحسب نوع فعالیت و نمره آرمان گرایی
۶۹	جدول ۵-۱-۱۷- توزیع پاسخگویان برحسب محل سکونت و نمره آرمان گرایی
۶۹	جدول ۵-۱-۱۸- توزیع پاسخگویان برحسب وضعیت تأهل و نمره آرمان گرایی

- جدول ۵-۱-۱۹- توزیع پاسخگویان بر حسب میزان درآمد و نمره آرمان گرایی ۷۰
- جدول ۵-۱-۲۰- توزیع پاسخگویان بر حسب استفاده از وسایل ارتباطی و آرمان گرایی ۷۱
- جدول ۵-۱-۲۱- توزیع پاسخگویان بر حسب تحصیلات و نمره آرمان گرایی ۷۱
- جدول ۵-۱-۲۲- توزیع پاسخگویان بر حسب سن و نمره آرمان گرایی ۷۲
- جدول ۵-۱-۲۳- توزیع پاسخگویان بر حسب شهر محل سکونت و آرمان گرایی توسعه‌ای ۷۲
- جدول ۵-۱-۲۴- توزیع پاسخگویان بر حسب شهر محل سکونت تا ۱۶ سالگی و آرمان گرایی توسعه‌ای ۷۳
- جدول ۵-۱-۲۵- مقایسه رتبه پاسخگویان با رتبه سازمان ملل به وضعیت توسعه کشورها ۷۴
- جدول ۵-۱-۲۶- مقایسه رتبه افراد با رتبه سازمان ملل به وضعیت توسعه ایران ۷۵
- جدول ۵-۱-۲۷- مقایسه رتبه پاسخگویان با رتبه سازمان ملل به وضعیت توسعه ژاپن ۷۶
- جدول ۵-۱-۲۸- مقایسه رتبه پاسخگویان با رتبه سازمان ملل به وضعیت توسعه افغانستان ۷۷
- جدول ۵-۲-۱- ماتریس تمام متغیرهای پژوهش ۷۸
- جدول ۵-۲-۲- آزمون همبستگی بین متغیرهای مستقل و آرمان گرایی توسعه‌ای ۷۹
- جدول ۵-۲-۳- آزمون تفاوت میانگین نمره پاسخگویان بر اساس شهر محل سکونت و نمره آرمان گرایی توسعه‌ای ۷۹
- جدول ۵-۲-۴- آزمون تفاوت میانگین نمره بر اساس جنسیت و آرمان گرایی ۸۰
- جدول ۵-۲-۵- آزمون تفاوت میانگین نمره آرمان گرایی بر حسن نوع فعالیت ۸۱
- جدول ۵-۲-۶- آزمون تفاوت میانگین نمره بر اساس آرمان گرایی و محل سکونت ۸۱
- جدول ۵-۲-۷- آزمون تحلیل واریانس بین میزان آرمان گرایی و وضعیت تأهل ۸۲
- جدول ۵-۲-۸- آزمون رگرسیون بین متغیر آرمان گرایی توسعه‌ای و وسایل ارتباطی ۸۲
- جدول ۵-۲-۹- آزمون رگرسیون بین متغیر آرمان گرایی توسعه‌ای و میزان تحصیلات ۸۳
- جدول ۵-۲-۱۰- آزمون رگرسیون بین متغیر آرمان گرایی توسعه‌ای و میزان درآمد ۸۳
- جدول ۵-۲-۱۱- آزمون رگرسیون بین آرمان گرایی توسعه‌ای و شهرهای محل سکونت ۸۴
- جدول ۵-۲-۱۲- آزمون همبستگی پیرسون بین متغیرهای مستقل و متغیر وابسته ۸۵
- جدول ۵-۲-۱۳- آزمون تفاوت میانگین نمره پاسخگویان بر اساس گرایش به مهاجرت و شهر محل سکونت ۸۶
- جدول ۵-۲-۱۴- آزمون تفاوت میانگین افراد بر اساس گرایش به مهاجرت و جنسیت ۸۶
- جدول ۵-۲-۱۵- آزمون تفاوت میانگین نمره پاسخگویان بر اساس گرایش به مهاجرت و محل سکونت ۸۷

- جدول ۵-۲-۱۶- آزمون تفاوت میانگین بین گرایش به مهاجرت و نوع فعالیت ۸۷
- جدول ۵-۲-۱۷- آزمون تحلیل واریانس بین گرایش به مهاجرت و وضعیت تأهل ۸۸
- جدول ۵-۲-۱۸- آزمون ناپارامتری K-S جهت نرمال بودن متغیر وابسته تحقیق ۸۹
- جدول ۵-۲-۱۹- آزمون رگرسیون بین متغیر گرایش به مهاجرت و آرمان گرایی توسعه‌ای ۹۰
- جدول ۵-۲-۲۰- آزمون رگرسیون بین گرایش به مهاجرت و استفاده از وسایل ارتباطی ۹۰
- جدول ۵-۲-۲۱- آزمون رگرسیون بین متغیر گرایش به مهاجرت و میزان تحصیلات ۹۱
- جدول ۵-۲-۲۲- آزمون رگرسیون بین متغیر گرایش به مهاجرت و میزان درآمد ۹۱
- جدول ۵-۲-۲۳- آزمون رگرسیون بین متغیر گرایش به مهاجرت و شهر محل سکونت ۹۲
- جدول ۵-۲-۲۴- عناصر اصلی تحلیل رگرسیون چند متغیره به روش گام به گام برای پیش بینی متغیر وابسته (آرمان گرایی توسعه‌ای) ۹۳
- جدول ۵-۲-۲۵- عناصر اصلی تحلیل چند متغیره به روش گام به گام برای پیش بینی متغیر وابسته (آرمان گرایی توسعه‌ای) ۹۳
- جدول ۵-۲-۲۶- عناصر متغیرهای خارج از معادله در مرحله ششم برای پیش بینی متغیر وابسته (آرمان گرایی توسعه‌ای). ۹۵
- جدول ۵-۲-۲۷- عناصر اصلی تحلیل چند متغیره به روش گام به گام برای پیش بینی متغیر وابسته (گرایش به مهاجرت) ۹۵
- جدول ۵-۲-۲۸- عناصر اصلی تحلیل چند متغیره به روش گام به گام برای پیش بینی متغیر وابسته (گرایش به مهاجرت) ۹۶
- جدول ۵-۲-۲۹- عناصر متغیرهای خارج از معادله در مرحله ششم برای پیش بینی متغیر وابسته (گرایش به مهاجرت) ۹۸
- جدول ۵-۲-۳۰- اثر متغیرهای وارد شده در تحلیل مسیر بر گرایش به مهاجرت ۱۰۰

فهرست نمودارها

صفحه	عنوان و شماره
۴۴	نمودار ۱-۳- مدل گرایش آلپورت
۴۵	نمودار ۲-۳- مدل نظری پژوهش
۴۶	نمودار ۳-۳- مدل تجربی پژوهش
۵۷	شکل ۱-۲-۸-۴- فرمول همبستگی اسپیرمن
۸۹	نمودار ۱-۲-۵- نمودار هیستوگرام متغیر گرایش به مهاجرت
۹۹	نمودار ۲-۲-۵- مدل تحلیل مسیر

فصل اول

کلیات

۱- کلیات

۱-۱- پیش گفتار

در پی انقلاب صنعتی و دگرگونی های ناشی از آن، ساخت اجتماعی همچون سلسله مراتب قشربندی و پایگاه اجتماعی افراد، وضعیت تحرک آنها، نظام و روابط خانوادگی، نظام جامعه پذیری، هنجارها و ارزشها، آداب و رسوم، تقسیم کار اجتماعی و ارتباط آن با نظام نقش - جنس، ساخت اقتصادی همچون نظام های تولید، توزیع و مصرف و اعمال آن، میزان مشارکت مردم در سیاست، رابطه مردم و حاکمان و سلسله مراتب سیاسی دچار تحولات بنیادین شدند (اینگلهارت، ۱۳۷۳ و گیدنز، ۱۳۸۰).

دگرگونی های اجتماعی ایران در دهه های گذشته تا کنون، ناشی از هم کنش های پویایی درونی و بیرونی نظام اجتماعی بوده است. تغییرات ساختاری در ایران تمامی اقشار و گروه های اجتماعی را تحت تأثیر قرار داده است. جوانان ایرانی که بیش از یک سوم یا به عبارت دیگر ۳۵٪ از جمعیت ایران را به خود اختصاص داده (سازمان ملی جوانان، ۱۳۸۲) از رهگذر این دگرگونی ها، زندگیشان در بیشتر ابعاد دگرگون شده است. بالارفتن سطح تحصیلات همراه با گسترش فناوری های اطلاعاتی و ارتباطی نوین که ناشی از دگرگونی نظام های ارتباطی داخل و خارج از کشور، آشنایی آنها را با فرهنگ و آداب و رسوم سایر اقوام و ملل امکان پذیر کرده است. ره آورد این دگرگونی ها تغییرات نگرشی آنها نسبت به موقعیتشان در جامعه و در ارتباط با جامعه جهانی است (مقدس و خواجه نوری، ۱۳۸۴).

شکل گیری مهاجرت به عنوان یکی از پدیده های اجتماعی کلان ذهن و اندیشه بسیاری از صاحب نظران را به خود معطوف نموده است. جابه جا شدن انسانها برای ارتقای کمی و کیفی زندگی، ابعاد تازه ای به خود گرفته و این تحولات به عنوان یک مسأله اجتماعی مطرح گردیده است. از این رو بررسی مهاجرت به عنوان یک پژوهش جدی بین رشته ای، میان جمعیت شناسی و دیگر حیطه های علمی نظیر جامعه شناسی، روان شناسی و اقتصاد مطرح شده است. امروزه مهاجرت ها تنها با انگیزه زیستی و بیولوژیکی انجام نمی شوند بلکه مهاجرت در جهان امروزه پدیده ای اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی است (میرزایی، ۱۳۷۲).

۱-۲- بیان مسأله

سالهاست در جامعه ایران واژه های پیشرفت، رشد، توسعه، نوگرایی، تجدد، نوسازی، فکر نداشتن و... در بین اندیشمندان و روشنفکران رشته های مختلف به صورت تجربی یا نظری مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. وجه اشتراک این مباحث و گفتگوها در نگاهی به گذشته، چگونه بوده ایم، در نگاهی به حال، چگونه هستیم و در نگاهی به آینده چگونه باید باشیم، است. در نگاه به شرایط جدید طیفی از تقابل بین آنچه در گذشته بوده و آنچه نواست، دیده می شود. تورن^۱ کشور ایران را جامعه ای می داند که مدت زیادی است که در فرایند نوسازی قرار دارد (روزی بیدگلی، ۱۳۸۵). مطالعات تاریخی نشان می دهد جامعه ایران دیر زمانی است که با مدرنیته و نوسازی روبه رو شده است و این رویارویی اگرچه در ابتدا بسیار کند بوده اما همواره به شکل دیالکتیکی بین سنت و تجدد در جامعه، جریان داشته است. با مروری مختصر، عوامل مؤثر بر نوسازی در چهار دوره تاریخی قاجار، پهلوی اول و دوم و جمهوری اسلامی در ایران سعی می شود که ویژگیهای این دوران و ارتباط با نوسازی جامعه مشخص شود. تشکیل دولت متمرکز قاجار در سال ۱۱۶۵ ه.ش با دوره ای که انقلاب صنعتی در انگلستان و انقلاب ۱۷۸۹ در فرانسه به وقوع پیوسته بود مصادف بود. در همین زمان بود که مبادله فرهنگی در سطوح خواص میان ایران و اروپا به تدریج افزایش یافت (کاظمی، ۱۳۷۶: ۲۴).

ارتباط با غرب در آن زمان یعنی ارتباط با فرهنگ مادی و غیر مادی جدیدی که به زودی جامعه ایران را متأثر می سازد. اگر چه در دوره قاجار دیدگاه سنتی بر جامعه حاکم بود اما شاهد یکسری تغییر و تحولات که مولود نگرش های نو می باشد در خواسته های روشنفکران آن دوره به وضوح دیده می شود. حکومت قانون، قانون اساسی، ایجاد مجلس، آزادی بیان و عقیده، آزادی مطبوعات، ضرورت آموزش به شیوه جدید، اصلاحات اداری و... از خواسته های روشنفکران در این دوره بوده و اینها نشان دهنده میزانی از کشش جامعه به سوی نوسازی و نوگرایی است. مؤلفه های مؤثر بر نوسازی در دوره پهلوی اول نسبت به دوره قاجار از رشد قابل توجهی برخوردار است. در مجموع رشد جمعیت، رشد میزان شهرنشینی، رشد رسانه های اطلاعاتی، ایجاد سازمان های کشوری، اداری و آموزشی، رشد وسایل ارتباطی و حمل و نقل، ارتباط با غرب و ایجاد کارخانه ها و صنایع جدید از جمله فعالیت هایی است که در این دوره رشد و گسترش کمی و کیفی می یابد (افضلی، ۱۳۷۶: ۷۹-۷۲).

در دوره پهلوی دوم شاهد رشد شاخص های توسعه مانند میزان شهرنشینی، باسوادی، وسایل ارتباطی و ارتباط جمعی و... هستیم. رشد شهرنشینی در سالهای ۳۵ تا ۵۵ از ۳۱٪

^۱- Turan

به ۴۷/۳ درصد ارتقاء یافت. سوادآموزی در همین فاصله‌ی زمانی به سه برابر افزایش یافت و فارغ التحصیلان دانشگاهی از ۱۷۲۵۰ نفر در سال ۵۰-۱۳۴۹ به حدود ۴۵۰۰۰ نفر در سال تحصیلی ۵۶-۱۳۵۵ رسید (رزاقی، ۱۳۶۷: ۵۲۷).

بین سال‌های ۵۵-۱۳۴۵ درصد گیرنده‌های تلویزیونی از ۳/۸٪ به ۶۹٪ و تعداد مسافران به خارج از کشور از حدود سالانه ۱۰۰ هزار نفر به نزدیک ۵۵۰ هزار نفر رسید (رفیع پور، ۱۳۷۷: ۷۲).

می‌توان گفت حکومت پهلوی به یک حساب و در گونه‌شناسی دولت‌ها «دولتی غرب‌گرا و مدرن» بود که حاکمیت رسمی تحولات و فرایندهایی را طی چند دهه نمایندگی می‌کرد. این تحولات را می‌توان با نام «رشد با الگوی مدرنیته‌ی غربی» دانست. در دهه‌ی اول تا پنجاه به ویژه دو دهه‌ی پایانی، ایران در عرصه‌ی نهادهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی روندی از پیشرفت و نوسازی را طی کرد (فراستخواه، ۱۳۷۹: ۸).

بنو عزیزی که انقلاب ایران را بررسی کرده‌است؛ بر این اعتقاد است که ایران در دهه‌ی ۱۹۷۰ تجربه‌ی یک نوسازی گسترده مشتمل بر صنایع بزرگ، رشد شهرنشینی، گسترش آموزش‌های رسمی و رشد وسایل ارتباط جمعی را پشت سر گذارده‌است (سو، ۱۳۸۰: ۹۸). بعد از پیروزی انقلاب، به عنوان یک پدیده‌ی اجتماعی در هم شکننده‌ی ساختارهای اجتماعی، پیامدهای جنگ، وضعیت اقتصادی ناشی از شرایط جهانی و منطقه‌ای، تحریم‌ها، رشد فزاینده‌ی جمعیت (۳/۹٪ در دهه‌ی ۶۰)، افزایش بی‌رویه‌ی شهرنشینی، فرهنگ با تقابل ارزشی به وجود آمده به نفع سنت کنارآمد. پس از تجربه‌ی یک دهه تحولات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی این دوره، تحولات مثبت نهادی به قرار زیر را شاهدیم:

رشد شاخص‌های توسعه‌ای از قبیل امید به زندگی (از ۶۱/۶ سال در ۶۷ به ۷۰/۶ سال در ۷۶)، رشد میزان با سوادی به خصوص برای زنان (از ۴۶/۳ درصد در سال ۶۷ به ۶۷ درصد در سال ۷۶)، کاهش سطح باروری از ۷/۲ فرزند در سال ۵۵ به ۶/۴ در سال ۶۵ و به ۴/۳ در سال ۷۰ که نشان دهنده‌ی یک کاهش ۷۰ درصدی تنها در مدت ۱۵ سال می‌باشد. عدم توازن رشد شاخص‌ها در سطح ملی، بی‌رویه بودن رشد شهرنشینی تا بالای ۶۳ درصد، افزایش نرخ بیکاری جمعیت در سن فعال ۱۶ تا ۲۰ درصد به خصوص نرخ بیکاری جوانان که به مراتب بیشتر بوده و بین ۳۰ تا ۴۰ درصد برآورد شده‌است (طایفی، ۱۳۸۵).

همچنین وضعیت ایران در بین ۱۱۵ کشور که مورد بررسی سازمان ملل قرار گرفته‌است؛ از نظر فرصت‌ها و مشارکت اقتصادی رتبه ۱۱۳، از نظر شاخص توانمندی سیاسی رتبه‌ی ۱۰۹ و از نظر شاخص دسترسی آموزشی و بهداشتی به ترتیب رتبه‌های ۵۲ و ۷۹ (Report UN, 2006)، نشانگر این است که جامعه‌ی ایران در فرایند نوسازی از دوران قاجار (۱۵۰ سال اخیر) تاکنون فراز و نشیب‌هایی را تجربه کرده‌است که در برخی مؤلفه‌های اساسی

نوسازی مثل آموزش، موفقیت‌های چشمگیری کسب کرده‌است اما در برخی زمینه‌ها مثل مشارکت اقتصادی، سیاسی، وضعیت استخدامی و شکاف جنسیتی رشد نداشته‌است و در حقیقت شاهد عدم توازن در رشد شاخص‌های نوسازی در این دوران بوده‌ایم.

اینکلس و اسمیت^۱ نوسازی را نوعی فرایند اجتماعی-روانی می‌دانند که طی آن افراد نگرشها، ارزشها و عقاید مدرن کسب می‌کنند (Inkels & Smith, 1974: 290). به نظر اینکلس خصوصیت برجسته انسان دو جنبه‌است: یکی درونی که به وجهه نظرها، ارزشها و احساسات او و دیگری به محیط وی باز می‌گردد (Ibid: 294). گام نهادن در راه توسعه زمانی موفق خواهد بود که نگرشها و ارزشهای متناسب با احراز فرایند توسعه تحول یافته باشد و همه، اعم از زنان و مردان، فرصت تجربه این فرایند را داشته‌باشند (گیدنز، ۱۳۷۸: ۱۵۴).

عدم توازن بین توسعه انسانی بالا و توسعه اقتصادی نابرابر سبب بالا رفتن انتظاراتی شده که نتوانست به سرعت برآورده شود. از طرف دیگر به علت مسایلی مثل جنگ عراق و کاهش درآمدهای نفتی، تحریم‌های اقتصادی علیه ایران، میزان بالای تورم، سرمایه گذاری کم، میزان بالای بیکاری بخصوص بیکاری فارغ التحصیلان و کارگران ماهر، نارضایتی‌های سیاسی و نابرابری جنسیتی و ... مهاجرت به خارج از کشور افزایش یافته‌است.

۱-۲-۱ - مهاجر کیست؟

در پاسخ به این سؤال باید گفت که در ادبیات مربوط به مطالعات مهاجرت، تعریفی جامع و مانع از مهاجر وجود ندارد. علت فقدان یک تعریف کاملاً عملیاتی این است که چون مهاجر، از متن‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی مختلفی بر می‌خیزد، و یا قضایای مختلفی که مهاجرت در آن صورت می‌گیرد، پژوهشگران را با متغیرهای متنوعی روبه رو می‌سازد که این به نوبه خود دستیابی به تعریف را با چالش مواجه می‌سازد. بر اساس تعریف سازمان ملل، بنا به دلایل آماری، مهاجر کسی است که به کشوری به غیر از کشوری که تابعیت آن را دارا می‌باشد وارد شده و حداقل ۱۲ ماه در آن اقامت می‌گزیند (UN, 1998:4-5).

هرچند که تعریف آماری سازمان ملل به عنوان یک مبنا کم و بیش توسط پژوهشگران امور مهاجرت مورد استفاده قرار می‌گیرد، ولی تعریف مهاجر، مخصوصاً در چارچوب‌های حقوقی، ممکن است از کشوری به کشور دیگر فرق کند. مهاجرت دارای دو وجه " انسانی و

^۱ -Enkels & Smith

جغرافیایی " است. در وجه جغرافیایی؛ مهاجرت، حرکت فرد و یا دسته‌ای از انسان‌ها از یک واحد جغرافیایی به واحد جغرافیایی دیگر است. واحد جغرافیایی جدید محل تولد مهاجر نیست و مهاجر قصد دارد به صورت دائمی و یا موقت در آن سکنی گزیند. با توجه به این تعریف، بین چند حوزه را باید تمیز داد: مکان اولیه یا مبدأ، مکان نهایی یا مقصد، همچنین بین مهاجرت بین‌المللی و داخلی تفاوت قائل شد. مهاجرت بین‌المللی مستلزم گذر و عبور از مرزهای سیاسی ملی و استقرار در سرزمینی با سیستم سیاسی متفاوت می‌باشد، که در این پژوهش مدنظر ماست (IMO, 2003: 8-9).

در وجه انسانی در تعریف مهاجر بر داوطلبانه و شخصی بودن تصمیم به جابه‌جایی و اقامت در مکان دیگری مدنظر است و این در بر گیرنده مهاجرت‌های قانونی و غیر قانونی است. آنچه مهم است تصمیم و محاسبه شخص به جابه‌جایی و اقامت جدید است که خود تمیز دهنده‌ی بین مهاجر و مسافر از یک سو و مهاجر با پناهنده^۱ و آواره^۲ از سوی دیگر است. که هر کدام از این مفاهیم از نظر حقوق، تکالیف و مسوئلیت‌ها با هم فرق دارند (Crisp, 2003:7).

۱-۲-۲ - مهاجرت چیست؟

از نظر تاریخی، مهاجرت به عنوان یک جزء دیرپا در تمدن بشر در غنی‌تر ساختن جوامع و سودرسانی به اقتصاد هر دو گروه کشورهای مبدأ و مقصد نقش داشته‌است. چنین تخمین زده می‌شود که در حدود ۱۹۱ میلیون نفر در خارج از کشور محل تولد خود زندگی می‌کنند که این تعداد بیش از ۳ درصد از جمعیت جهان را به خود اختصاص داده‌است (Report IOM, 2005).

مهاجرت بین‌المللی به صورت یکی از شاخص‌های تعریف‌کننده‌ی جهان معاصر درآمده‌است که بر تعامل میان مردم، جوامع و بازارها تأثیر می‌گذارد. مهاجرت امری جدید، نادر و یا تصادفی نیست، بلکه همواره یکی از شیوه‌های زندگی بوده و طی قرن‌ها بر تحولات جامعه تأثیر گذارده‌است.

آنچه مهاجرت امروز را متفاوت می‌کند، پویایی، جا به جایی‌های مهاجرتی و در نتیجه آن تأثیر مهاجرت است که تفاوت فاحش کرده‌است. تعداد افرادی که تغییر مکان می‌دهند، امروزه بسیار افزایش یافته‌است به طوری که حدود یک نفر از هر ۳۵ نفر در جهان مهاجر است. علاوه بر این، هرچند از لحاظ تاریخی به نظر می‌رسد اکثر جا به جایی‌ها یک طرفه و

^۱ - Refugee

^۲ - Displaced

دائم است ولی امروزه مهاجرت به طور گردش و موقتی در حال افزایش است. امروزه، مهاجرت امری اجتناب ناپذیر، ضروری و به طور بالقوه مؤلفه‌ای سودمند برای زندگی اقتصادی و اجتماعی هر کشور و منطقه می‌باشد.

* تعریف مهاجرت:

بر اساس نظریه اورت لی، مهاجرت عبارت است از «تغییر دائمی یا نیمه دائمی مسکن، بدون هیچ محدودیتی در مورد فاصله حرکت و ماهیت اختیاری یا اجباری مهاجرت، همچنین بدون هیچ گونه تمایزی بین مهاجرت داخلی یا خارجی» (زنجانی، ۱۳۸۰).
منگلام و شوار زولر با رویکردی جامعه شناختی به پدیده مهاجرت، ویژگی‌های این پدیده را چنین بر شمرده‌اند:

- ۱- حرکت شرط لازم مهاجرت است، اما شرط کافی آن نیست.
  - ۲- مهاجرت امری جمعی است و دلایل و انگیزه‌های آن تحت تأثیر شرایط اجتماعی است.
  - ۳- مهاجرت امری تصادفی و آنی نیست بلکه فرآیندی پیچیده است که بر پایه سلسله مراتبی از ارزش‌ها قرار دارد.
  - ۴- مهاجرت منجر به تغییر نظام کنش متقابل مهاجر می‌شود.
- آنها در پایان، مهاجرت را بر اساس ویژگی‌هایش چنین تعریف می‌کنند:
- «مهاجرت حرکتی نسبتاً جمعی و دائمی از مکانی به مکان دیگر است که در این حرکت مهاجران بر اساس سلسله مراتبی از ارزش‌ها یا هدف‌هایی با ارزش فرهنگی، تصمیم می‌گیرند و نتیجه این حرکت، تغییر در نظام کنش متقابل مهاجران است (Wind & Holdway, 2005).

پی‌یرلروی، مهاجرت را یک اقدام اجتماعی - اقتصادی، مطابق با فطرت و نیازهای طبیعی انسان می‌داند (زنجانی، ۱۳۸۰: ۶). رولان پرسا مهاجرت را حرکات افراد یا گروه‌ها می‌داند که تغییر دایمی یا طولانی محل اقامت معمولی فرد را به دنبال دارد (همان) و دونالد جی- بوگ، مهاجرت را پاسخ ارگانسیم انسانی به نیروهای اقتصادی - اجتماعی و جمعیتی در محیط تعریف می‌کند (لهسایی زاده، ۱۳۶۸: ۵۵).

وحیدی مهاجرت را تغییر محل اقامت، ضمن عبور از مرزهای سیاسی برای مدت طولانی بیش از یک سال، تعریف می‌کند و سپس دو نوع مهاجرت را نام می‌برد: مهاجرت داخلی (یا درون مرزی) و مهاجرت خارجی (بین‌المللی یا برون مرزی) (وحیدی، ۱۳۶۴: ۱۱)، که در این پژوهش ما نوع دوم مهاجرت یعنی مهاجرت بین‌المللی را مورد بررسی قرار داده‌ایم.